

УДК 330.1

А. А. Вірченко

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

Обґрунтовано необхідність модифікації інструментарію економічних досліджень у зв'язку з кризовими явищами в реальному господарському житті. Вказано основні напрями зміни методології економічних досліджень. Обґрунтовано необхідність застосування синергетичного, еволюційного та інституційного підходів.

Ключові слова: трансформаційна економіка, неокласична економічна теорія, глобальна фінансово-економічна криза, нестабільність, динамічна рівновага, інституції.

Обоснована необходимость модификации инструментария экономических исследований в связи с кризисными явлениями в реальной хозяйственной жизни. Указаны основные направления изменения методологии экономических исследований. Обоснована необходимость применения синергетического, эволюционного и институционального подходов.

Ключевые слова: трансформационная экономика, неоклассическая экономическая теория, глобальный финансово-экономический кризис, нестабильность, динамическое равновесие, институции.

The paper focuses on the alteration of economic researches' instruments which became necessary in connection with crisis in real economy. General directions of methodological modification in economic researches are outlined. A necessity of synergetics, evolutionary and institutionary approaches' implication is pointed out.

Key words: transformation economy, neoclassical economics, world economic crisis, instability, dynamic equilibrium, institutions.

Загальноновизнано, що сучасні трансформаційні процеси господарської діяльності набули всеохоплюючого характеру, оскільки трансформації, які відбуваються на рівні національної економіки, накладаються на глобальні перетворення світогосподарської системи, породжуючи складну мозаїку взаємовпливу та взаємопереплетення різнорівневих системних переходів. Характерними ознаками сучасних трансформаційних економік є відкритість, динамічна рівноважність, поліструктурність, нестійкість, нерівноважність, здатність до самоорганізації та саморозвитку, людинорозмірність тощо. Таке ускладнення сучасних економічних систем урізноманітнює та ускладнює внутрішньосистемні механізми самовідновлення рівноваги і збереження стійкості до зовнішніх збурень. Іншими словами, за сучасних умов відбуваються процеси наростання нестабільності, тому кризові явища стають дедалі частішими. Наслідком кризи в економіці є криза методологічних засад економічної науки, котра спричинена невідповідністю інструментарію дослідження його об'єкта, адже наукова методологія повинна бути співрозмірною з тими явищами й процесами, які ця наука вивчає, й бути адекватною їм.

Зазначені процеси привертають все більшу увагу дослідників на необхідність оновлення традиційних підходів до аналізу економічної системи. Проблематику сутності, ознак та класифікації трансформаційних економік досліджують такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Л. Абалкін, В. Бодров, Е. Гайдар, Н. Гражевська, П. Єщенко, Я. Корнаї, А. Чухно та інші. Сучасні розробки в галузі економічної методології здійснюють дослідники: М. Блауг, В. Полтерович, В. Автономов, Д. Львов, Р. Нельсон, С. Уїнтер, Дж. Ходжсон та інші.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень цієї проблеми, ряд питань, пов'язаних з модифікацією методології досліджень сучасних трансформаційних економік, залишається недостатньо розробленим. Відтак метою пропонованого дослідження є формулювання напрямів розвитку методології економічної науки, зумовлених змінами в реальному господарському житті.

Як відомо, усі реальні економічні системи індустріально розвинених країн світу є змішаними, тобто такими, для яких притаманні плюралізм форм власності, поєднання ринкової саморегуляції з державним регулюванням економіки, співіснування доіндустріального, індустріального та постіндустріального способів виробництва, лібералізація, соціалізація господарського життя. Враховуючи динамічний характер сучасних економік, слід погодитися з твердженням, що «змішана економічна система є трансформаційною, тобто такою, що характеризується відкритими якісними змінами, для яких можливим є лише загальний напрям перетворень за відсутності наперед визначеного кінцевого стану. Відтак, усі реальні змішані економіки є трансформаційними» [5, с. 68].

Загальновідомо, що перспективність дослідження будь-яких явищ і процесів цілком залежить від вибору інструментарію, адже методологія дослідження повинна визначатися специфікою об'єкта дослідження. Відтак постає питання про доцільність та ефективність застосування інструментарію неокласики, орієнтованого на статичність, замкненість, рівноважність, для дослідження господарських процесів, які відбуваються в трансформаційних економіках – динамічних, відкритих, нерівноважних [2].

В економічних дослідженнях панівним підходом є мейнстрім. У науковій літературі відсутня єдність щодо визначення сутності й компонентів цього напрямку. Найбільш узагальнене визначення, на наш погляд, дає російський дослідник В. С. Автономов, який стверджує, що методологічним ядром мейнстріму є неокласика, а також до нього належать монетаризм чиказької школи, нова класична макроекономіка, новий інституціоналізм. Кейнсiанство випало з мейнстріму у зв'язку з енергетичною кризою 70-х років [1, с. 204].

«Жорстке ядро» неокласики можна сформулювати за допомогою наступних тверджень:

- методологічний індивідуалізм – припущення, що поведінка економічного суб'єкта не залежить від поведінки інших агентів;
- поведінка людини повністю раціональна, спрямована на максимізацію цільової функції (корисності або прибутку);
- очікування економічних суб'єктів раціональні;
- процес виробництва є екзогенним, так званим «чорним ящиком»;
- економічна система тяжіє до рівноваги, нерівноважність є лише тимчасовою;
- досліджуються параметри лише статичного, стійкого стану системи, а дослідження економічних змін можливе лише за допомогою порівняльної статистики – співставлення послідовних рівноважних станів.

Стосовно методологічної конкурентоспроможності неокласичного інструментарію для дослідження сучасних господарських процесів можна погодитися з твердженням, що «евристичні можливості даної програми порівняно з конкуруючими концепціями різко зменшуються» [11, с. 140]. На думку В. М. Полте-

ровича, теорія виявляється у стані кризи, якщо поставлені нею основні задачі не можуть бути вирішені прийнятими методами [17, с. 47]. Дійсно, нині назріла необхідність пошуку нових програм, адже стабілізаційні заходи, розроблені і впроваджені за канонами мейнстріму (в тому числі рекомендації Вашингтонського консенсусу), ще більше розбалансували і національні економіки, і світову економічну систему в цілому. Напрями методологічного пошуку – чи то в межах гетеродоксії економічної теорії («повернення» кейнсіанства до структури мейнстріму), чи то розробка принципово нових або синтетичних методологій – є окремими важливим питанням.

Саме в межах традиційної теорії сформувалася достатньо поширена думка стосовно того, що нерівноважні процеси в економіці носять виключно деструктивний характер, їх потрібно долати за допомогою ринкового механізму або за допомогою державного регулювання. На наслідки такого стану речей вказує відомий російський дослідник Д. С. Львов:

– наростаюче відставання економічної науки від природничо-наукових досліджень, за ходом яких встановлено, що нерівноважні процеси відіграють помітну роль у розвитку систем, формуванні їхніх властивостей, встановлення порядку тощо;

– неадекватність деяких розділів теорії рівноваги реальним економічним явищам;

– нездатність теорії загальної рівноваги реально допомогти становленню ринкових відносин у посткомуністичних країнах [8, с. 304–305].

Обмеженість неокласичного інструментарію здатні подолати такі методології, які дозволяють описати поведінку складних, відкритих, нерівноважних систем (якими є всі сучасні економічні системи), а саме синергетичний, еволюційний та інституційний підходи.

Незважаючи на велику ступінь абстракції, статичність та рівноважність неокласичного інструментарію, від нього не слід відмовлятися під час дослідження макроекономічних процесів, оскільки його застосування дозволяє дати чіткий формалізований опис об'єкта дослідження. Адже саме глибина абстракції надає неокласиці універсального характеру, можливості застосування цього інструментарію для дослідження будь-якої проблематики в галузі економічного знання, і навіть поза ним, про що свідчать наукові здобутки Г. Беккера. Оптимальним є комплексне дослідження господарських процесів, із застосуванням того інструментарію, який дозволить краще виявити характерні ознаки й особливості об'єкта.

Також слід зауважити, що методологія мейнстріму зазнає суттєвих модифікацій, зумовлених викликами сучасного економічного середовища. Він втрачає свою консолідованість на неокласичній основі, вбираючи до себе такі неортодоксальні раніше напрями, як експериментальна економіка, теорія обмеженої раціональності, еволюційна економіка, синергетика тощо. Це свідчить про те, що сучасний мейнстрім рухається в напрямку методологічного плюралізму.

Оскільки нещодавня фінансово-економічна криза набула глобального масштабу, то досліджувати ці процеси слід як такі, що іманентно притаманні глобальній економічній системі, котра динамічно змінюється. Очевидно, що рівноважний підхід і метод порівняльної статистики, котрі є атрибутами неокла-

сичного напрямку, не допоможуть виявити реальний стан речей. Саме тому під час дослідження слід застосовувати підходи, які дозволяють вивчати динамічні процеси, а саме синергетичний, еволюційний та інституційний.

Дослідження сучасних соціально-економічних трансформаційних процесів, а особливо у глобальному контексті, актуалізують системний (синергетичний) аналіз циклічності економічного розвитку. Саме тому виявлення природи економічних циклів, а відтак і проблематики макроекономічної нестабільності вимагає синергетичного підходу.

З точки зору синергетики економіка «є самоорганізованою відкритою нелінійною дисипативною системою, для якої тією чи іншою мірою характерні інтенсивні взаємодії її складових, активний метаболізм, поєднання негативних і позитивних зворотних зв'язків, взаємозв'язок мінливості, спадковості та відбору, чергування атракторів та гомеостазів» [20, с. 56].

Принципова новація синергетичного підходу в економічних дослідженнях полягає у трактуванні нерівноваги як джерела розвитку економічної системи. І. Пригожин та І. Стенгерс стверджують: «Поza рівновагою можуть спонтанно виникати нові типи структур. У сильно нерівноважних умовах може здійснюватися перехід від безпорядку, теплового хаосу до порядку. Можуть виникати нові динамічні стани матерії, які відображають взаємодію даної системи з оточуючим середовищем» [18, с. 53–54].

Застосування синергетичного підходу до аналізу природи економічних циклів дозволяє зробити висновок, що макроекономічна нерівновага є джерелом розвитку, оскільки досягнення рівно важності та стабільності свідчило б про вичерпання ресурсів для самовідтворення системи: «Дослідження економічних систем переважно в стані статички, розуміння процесів розвитку економіки лише як лінійних, поступальних і безальтернативних, ставлення до явищ нерівноважності і нестійкості в економічному розвитку як до прикрих неприємностей, як до чогось негативного і такого, що збиває з правильної траєкторії, – ці та інші методологічні підходи неокласиків вимагають свого переосмислення у світлі нової економічної реальності, у тому числі і стосовно економічної практики трансформаційних систем» [19, с. 3–4].

На думку російського дослідника, розробника методології побудови нерівноважної моделі економіки В. К. Нусратулина, економіка є нерівноважною за своєю природою. Такого висновку він дійшов за допомогою проведення фізичних аналогій, що є правомірним, оскільки синергетика, як відомо, передбачає міждисциплінарний підхід. Згідно з другим законом термодинаміки, процеси, що відбуваються у замкненій системі, завжди тяжіють до рівноважного стану. Однак це також означає, що процеси, які відбуваються у такій системі, тяжіють до затухання і припинення. Оскільки більшість ранніх макроекономічних моделей містять припущення, що економіка – замкнена система, то вищевказані процеси затухання логічно призводять до граничного стану економіки – рівноваги.

Однак реально економіка є системою незамкненою, на неї чинять вплив безліч зовнішніх чинників. «Якби принцип рівноваги виявився б у відповідності з економічною дійсністю, то це не могло б призвести до чогось хорошого для людства, оскільки він передбачає безвихідний шлях розвитку... Другий закон термодинаміки діє лише по відношенню до замкнених систем. першопричиною

і доказом того, що економіка – нерівноважна система, полягає у тому, що вона відкрита система. При відкритості економіки ніяка «теплова смерть» їй не загрожує» [16, с. 230]. Економіка – це система не тільки нерівноважна, але й нестійка, оскільки нерівноважні стани є нестійкими. Таким чином, забезпечити макроекономічну стабілізацію можна лише, розв'язавши проблему нерівноважності та нестійкості.

Відтак постає питання співвідношення рівноваги й нерівноваги. Рівновага економічної системи є лише частковим випадком нерівноважної економіки. Нерівноважним є такий стан системи, який зазнає впливу різноспрямованих сил при переважанні окремих з них. Економічна система поза рівновагою все більше впорядковується, організується, стає регульованою. І навпаки, під час повернення до рівноваги економіка дезорганізується, втрачає системність, структуру, впорядкованість [19, с. 11–12]. Тому рівноважний підхід, проголошення загальноекономічної рівноваги метою економічної системи, властиве неокласичному напряму, з позицій синергетики є джерелом наростання хаосу, дезорганізації економіки.

На думку відомого дослідника В.-Б. Занга, «синергетична економіка трактує нелінійність і нестійкість як джерело багатоманітності й складності економічної динаміки, а не шумів й раптових збурень, як це робить економіка традиційна» [7, с. 16]. Поширена думка, що в країнах, які розвиваються, економічний злет може бути досягнутий, якщо вони мають достатню фінансову підтримку та інші сприятливі зовнішні умови. Однак згідно з постулатами економічної синергетики, структурні зміни виникають у системі тоді, коли вона знаходиться поблизу критичної точки. З іншого боку, якщо система стійка, малі зрушення параметрів можуть призвести лише до малих змін економічного становища. Так як критичні точки визначаються структурою системи загалом, зміна якоїсь однієї стратегії навряд чи викличе структурні зміни всього характеру економічного розвитку, коли суспільство в багатьох інших аспектах не підготовлене до таких раптових змін. Ніякі зовнішні зміни не зможуть справити на суспільство надмірного впливу, якщо загалом воно до цього не готове. Оскільки структурні зміни в економічному розвитку визначаються багатьма факторами, процес трансформації суспільства від одного стану до іншого протікає зазвичай досить довго [7, с. 309].

Отже, прихильники синергетичного підходу в якості ключового чинника макроекономічної нестабільності вбачають рівноважність (тоді як традиційний неокласичний підхід проголошує метою будь-якої економічної системи досягнення загальної макроекономічної рівноваги) та стійкість економічної системи.

У контексті подолання обмеженості неокласичного підходу, а відтак і кризи сучасної економічної науки, особливого значення набуває застосування **еволюційного підходу**. Прихильниками впровадження цього підходу для дослідження економічних процесів є Р. Нельсон, С. Уінтер, В. І. Маєвський, С. Ю. Глазьев, Р. М. Нуреев, Г. Б. Клейнер, О. В. Іншаков, Д. П. Фролов, Д. С. Львов та інші. Як відомо, саме на підґрунті еволюційного підходу сформувався такі напрями, як «економіка розвитку», «економічна генетика».

Найчастіше еволюційний підхід застосовують для дослідження інституційних змін в економічній системі. Кількість досліджень макроекономічних процесів за допомогою еволюційного підходу значно менша. Прикладами є дослідження

довгих хвиль Кондратьєва, концепція С. Фрімена про зміну техніко-економічних парадигм, теорія економічного розвитку Й. Шумпетера.

З позицій еволюційного підходу, для розуміння процесів, що відбуваються в господарському житті, необхідно вивчати процеси спадковості та мінливості різних його проявів. Будь-яка економіка, в тому числі й трансформаційна, здатна розвиватися еволюційним шляхом. «Економічна еволюція – це процес росту багатоманітності, складності й продуктивності економіки за рахунок періодичної зміни технологій, продуктів, організацій та інститутів» [13, с. 3].

Особливе місце в розвитку еволюційного підходу займає теорія макрорегенерацій. Під макрорегенерацією Маєвський розуміє окрему макроекономічну підсистему визначеного типу. Згідно з його концепцією, «макрорівень економіки можна розкласти на деяку кількість неідентичних, проте споріднених макроекономічних підсистем (макрорегенерацій), кожна з яких здатна народжуватись, жити й вмирати» [12, с. 17]. З точки зору еволюційного підходу, кожна макрорегенерація має властивий лише їй генотип, який успадковують наступні покоління макрорегенерацій. Причому в межах цієї сукупності макрорегенерацій діє економічний «природний відбір», тобто має місце конкуренція між підсистемами, витіснення старих новими, більш складними і ефективними. Якщо розглядати нинішні кризові явища з позицій теорії макрорегенерацій, то можна стверджувати, що фінансова підсистема за даних витіснила грошово-кредитну як таку, що виявилася слабшою та менш дієвою за даних економічних умов.

Тому представити макрорівень економіки в еволюційному аспекті можливо лише в тому випадку, коли можлива структуризація макрорівня як набору макрорегенерацій з єдиним генотипом, котрі беруть участь у процесі економічного «природного відбору». Незважаючи на такі теоретичні розробки, поки що відсутні докази того, що макрорегенерації є реально існуючими економічними структурами.

Поглянувши на рекомендації, розроблені в рамках Вашингтонського консенсусу, з позицій еволюційного підходу, стає очевидною причина їх ефективності, а саме – антиеволюційний характер: вони засновані на ідеях теорії загальної рівноваги, яка не передбачає розвитку, яка припускає, що вся множина варіантів подальшого розвитку відома, проте «в еволюційній теорії множинність варіантів вибору не задана, а наслідки будь-якого вибору невідомі» [14, с. 308].

Представники еволюційного підходу стверджують, що неокейнсіанський та неокласичний підходи до дослідження макроекономіки не є взаємозаперечними, адже вони описують поведінку макрорегенерацій різного віку, тому обидва підходи повинні співіснувати, оскільки в економіці співіснують молоді й старі макрорегенерації: той чи інший підхід слід застосовувати залежно від тієї макрорегенерації, яка є об'єктом дослідження. Так, неокейнсіанські уявлення про гнучкість обсягів виробництва та негнучкість цін у короткостроковому періоді цілком узгоджуються з поведінкою старих макрорегенерацій. А, відповідно, неокласичне уявлення про гнучкість цін та негнучкість обсягів виробництва узгоджується з поведінкою молоді макрорегенерації [12, с. 74]. Як сукупність макрорегенерацій формує економічну систему, так і сукупність різних підходів формує цілісну методологію економічної науки.

Джерелом циклічності, а відтак і макроекономічної нестабільності з позицій еволюційного підходу є взаємодія старих і молодих макрорегенерацій. Тому для

того, щоб сформулювати такі концепції циклічного розвитку економіки, які відповідають дійсності, представники обох конкурентних напрямів (неокласичного та кейнсіанського) повинні враховувати принципи один одного, а не ігнорувати чи заперечувати їх.

Тому слід погодитися з російським дослідником О. В. Іншаковим щодо того, що еволюційний підхід не означає відмови від спадщини економічної науки, незалежно від її гілок, течій та напрямів. Він передбачає критичне переосмислення, відбір кращого для руху вперед на основі нагромадженого досвіду. Синтез альтернатив в економічній науці полягає не в запереченні однієї з її напрямів, а в подоланні їхньої однобічності або недостатності [9, с. 48].

Формування сучасного мейнстріму, а відтак і подолання методологічних обмежень неокласики, особливо в контексті дослідження постсоціалістичних перетворень, видалося б неможливим без звернення до **інституційного напрямку економічної** теорії. Дослідженням його як методології економічної науки займається велика кількість дослідників. Серед них: Е. Г. Фуруботн, Р. Ріхтер, Дж. Ходжсон, Т. В. Гайдай, А. О. Маслов, Д. Норт, Дж. Кемпбелл та інші. Будь-які зміни, які відбуваються в економічній системі, повинні здійснюватися під впливом конкретної інституційної структури, і деякі з них, особливо у трансформаційній економіці, передбачають інституційну реструктуризацію.

У контексті даного дослідження застосування цього підходу є вкрай необхідним з наступних причин:

- розробка стабілізаційних заходів бюджетно-податкової політики неможлива без функціонування численних соціальних інститутів;
- впровадження стабілізаційних заходів неминуче призводить до певних інституційних змін соціально-економічної системи;
- будь-яке державне регулювання вимагає трансакційних витрат, аналіз яких неможливий без застосування інституційного підходу.

Принциповою відмінністю інституційного підходу від ортодоксального є об'єкт дослідження: не економічна, а соціально-економічна система, тобто дослідженню підлягають не лише економічні процеси, але й суспільні відносини, технологія, особисті вподобання тощо.

Не дивлячись на надзвичайно широку внутрішню структурну диференціацію інституційної теорії, базовим методологічним принципом, який обумовлює ознаки методологічної спорідненості всіх його течій, варто визнати застосування інституційного методу, який ґрунтується на використанні інституції, як головного інструменту дослідження, базової складової аналітичних моделей основних течій інституційного напрямку [4, с. 58–59]. У цій же праці Т. В. Гайдай зазначає, що відсутня достатньо чітка й однозначна дефініція терміну «інституція». Це ускладнює узгодження наявних точок зору.

Д. Норт визначає інститути як «правила гри» у суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, котрі організують взаємовідносини між людьми. Відповідно, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи то в політиці, соціальній сфері чи в економіці. Інституційні зміни визначають те, як суспільства розвиваються в часі, і таким чином є ключем до розуміння історичних змін [15, с. 17].

Дж. Ходжсон визначає інститути як довгострокові системи правил, які вже склалися і укорінилися, які надають структуру соціальним взаємодіям. Інститути – суть системи соціальних правил [22, с. 11].

Як уже зазначалося, новий інституціоналізм увійшов до руслу мейнстріму,

модифікувавши тим самим його методологію. Ці зміни були спрямовані на поєднання переваг обох напрямів. Від неокласичного напряму залишено передумову раціональності та математичні процедури оптимізації. А інституційний внесок в оновлення методології полягав у наступному:

– інститути не слід трактувати як нейтральні елементи, котрі не здійснюють суттєвого впливу на економічну поведінку;

– може існувати більш ніж одна модель прав власності, а максимізація прибутку або багатства не гарантується;

– економічна система не є деякою машиною, яка працює без тертя. У зв'язку з процесом обміну виникають трансакційні витрати, і їхня величина впливає на спосіб, за допомогою якого організується і здійснюється економічна діяльність;

– аналіз повинен бути сконцентрований на окремих індивідах, котрі приймають рішення, а не на організації або колективі. Індивіди мають відмінні цілі, але кожен з них може сприйматися як особа, яка максимізує свою корисність за обмежень, котрі накладаються існуючою інституційною структурою [21, с. 554].

Подальші наукові розробки інституційного напряму повинні відбуватися в чотирьох напрямках, які можна сформулювати так: повнота й різноманітність, синтез та ідентифікація [10, с. 115].

Останнім часом деякі дослідники (зокрема Т.В. Гайдай, І.В. Розмаїнський) вказують на процеси взаємодії та зрощення методологій посткейнсіанства та інституціоналізму, що, ймовірно, були спричинені глобальною фінансовою кризою та невідповідністю економічної методології господарським реаліям. Відмінною методологічною особливістю посткейнсіанської макроекономіки є врахування існування та взаємодії системи соціально-економічних і політичних інституцій. Посткейнсіанству властиве розуміння того, як функціонує макроекономіка [3, с. 14].

Отже, як видно з викладеного вище, синергетичний, інституційний та еволюційний підходи часто перегуковуються один з одним, деякі методи є схожими, а саме: системний підхід, врахування фактора часу, розгляд економіки як відкритої системи, яка постійно розвивається і взаємодіє з іншими суспільними і навіть природними системами, нерівноважність тощо. Застосування цих трьох підходів (разом з неокласичним та кейнсіанським) дозволить розглядати економічні системи як відкриті, динамічні, такі що постійно розвиваються і зазнають впливу від інших систем – політичних, соціальних, культурних. Сучасний стан світової економічної системи вимагає комплексного застосування всіх цих методів, що вкотре засвідчує необхідність руху економічної теорії в напрямку методологічного плюралізму.

Подальші теоретичні дослідження цієї проблематики повинні містити розробку комплексних методів дослідження економічних процесів, котрі б враховували складність, нерівноважність, відкритість, нелінійність сучасних трансформаційних економік.

Бібліографічні посилання

1. Автономов В. С. Методологические проблемы современной экономической науки / С. В. Автономов // Вестник Российской Академии Наук : научный и общественно-политический журнал. – 2006. – № 3. – С. 203–209.

2. **Базилевич В. Д.** Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К., 2007. – 718 с.
3. **Гайдай Т. В.** Институционализм и современные течения кейнсианства: аспекты методологического взаимодействия / Т. В. Гайдай // Журн. институцион. исследований. – 2005. – Т. 3. – № 3. – С. 10–18.
4. **Гайдай Т. В.** Институтация как инструмент институционального экономического анализа / Т. В. Гайдай // Экономическая теория. – 2006. – № 2. – С. 53–64.
5. **Гражевська Н. І.** Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К., 2008. – 431 с.
6. **Єщенко П.** Оновлення методології економічної теорії – веління часу / П. С. Єщенко, Т. В. Гайдай // Економіка України. – 2010. – № 11. – С. 83–85.
7. **Занг В.-Б.** Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. – М., 1999. – 335 с.
8. Институциональная экономика : учеб. пособ. / под рук. акад. Д. С. Львова. – М., 2001. – 318 с.
9. **Иншаков О. В.** Потенциал эволюционного подхода в экономической науке современной России / О. В. Иншаков // Экон. наука современной России. – 2004. – № 4. – С. 42–52.
10. **Клейнер Г. Б.** Новая институциональная экономика: на пути к «сверхновой» / Г. Б. Клейнер // Рос. журн. менеджмента. – 2006. – Т. 4. – № 1. – С. 114–120.
11. **Лакатос И.** Методология научных исследовательских программ / И. Лакатос // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 135–154.
12. **Маевский В.** Введение в эволюционную экономику // В. И. Маевский. – М., 1997. – 105 с.
13. **Маевский В. И.** Эволюционная экономическая теория и некоторые проблемы современной российской экономики / В. И. Маевский // Вестник молодых ученых. – 2001. – № 2. – С. 3–8.
14. **Нельсон Р.** Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М., 2000. – С. 308.
15. **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М., 1997. – 180 с.
16. **Нусратуллин В. К.** Неравновесная экономика / В. К. Нусратуллин. – Уфа, 2010. – 355 с.
17. **Полтерович В. М.** Кризис экономической теории / В. М. Полтерович // Экон. наука современной России. – 1998. – № 1. – С. 46–66.
18. **Пригожин И.** Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М., 1986. – 432 с.
19. **Решетило В. П.** Синергетична парадигма та формування нелінійного стилю мислення / В. П. Решетило // Економічна теорія. – 2004. – № 4. – С. 3–21.
20. **Тарасевич В. М.** Экономическая синергетика: концептуальные аспекты / В. М. Тарасевич // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 4. – С. 56–69.
21. **Фуруботн Э. Г.** Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер ; пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. – СПб., 2005. – 702 с.
22. **Ходжсон Дж.** Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М., 2003. – 464 с.

Надійшла до редколегії 06.02.2012